

Inhoud

Waarom nog hopen?	11
Vuilnisraper bij dageraad	29
Gesprek op afstand	47
Pandora's schuld	67
Oplichters	95
Een lange adem	125
Mogelijkheidszin	153
<i>Vindplaatsen</i>	174

Waarom nog hopen?

Het heeft de hele dag geduurd voordat ik me er eindelijk toe kon zetten je te schrijven. Je vraag liet me niet meer los. Ik moest je in alle drukte het antwoord schuldig blijven. Ik ben nu weer onderweg en mijn leven is teruggebracht tot wat er in mijn tas past, en tot enkele adressen en telefoonnummers op mijn mobieltje: hotels, afspraken, contactpersonen. Nu zijn mijn gedachten weer in beweging, nemen de plek in waarvan ze anders worden verdreven.

Ik kom nu dus terug op je vraag. Waarom nog hopen? Kun je überhaupt nog hoop hebben in deze tijd?

Hoe kan ik je daarop antwoorden? Je bent bang voor dingen waarvoor je wel bang moet zijn, voor ontwikkelingen die elke menselijke maat te boven gaan. We leven in een tijd waarin een orde ineenstort en een nieuwe nog niet is ontstaan en misschien ook niet zo snel zal ontstaan. Elke generatie meent van zichzelf uniek te zijn en voor het einde van de wereld te staan, voor de Apocalyps, er hebben altijd al profeten rondgelopen die zoiets predikten – maar ditmaal is het waar.

Is het dus allemaal stichtelijk geleuter als mensen nog over hoop praten? Deel van de grote illusiemachine en pleister op de wonde voor sukkel? Is het niet idioot achter allerlei hoop aan te hollen, achter het idee dat alles hoe dan ook

wel goed zal komen, dat alle sombere geluiden kunnen worden genegeerd en de reddende technologie voor de deur staat, dat we weliswaar moeten nadenken, maar niet wanhopig hoeven te worden omdat we innovatief zijn en flexibel en tot nu toe altijd een oplossing hebben gevonden en...

Ikzelf ben er ooit mee opgehouden te tellen hoe vaak mij voorafgaand aan mijn lezingen (over de vraag wat de klimaatcrisis, het uitsterven van de soorten en de kunstmatige intelligentie voor de toekomst van de democratie en de liberale samenleving zullen betekenen) is gevraagd alsjeblieft iets optimistisch te zeggen, als het even kan te eindigen met een hoopgevende mededeling, niet met zo'n *downer*. Alsof ze me hadden uitgenodigd om een garantie op een gelukkige toekomst te geven. Kennelijk voelen we ons in onze communicatie verplicht optimistisch te zijn en willen we ons ondanks de verschrikkelijkste nieuwsberichten toch ook nog verheugen over een zilveren streep aan de horizon. Zeg nog iets aardigs, iets vriendelijks. Geef hun hoop!

Het is erg in trek om over hoop te spreken. Hele carrières zetten in op het businessmodel de mensen te vertellen dat in werkelijkheid eigenlijk alles altijd beter wordt, dat de mens goed is, alle indicatoren op groen staan, dat (afhankelijk van je politieke standpunt) solidariteit en verantwoordelijkheid of innovatie en deregulering of de wedergeboorte van de natie snel redding zullen brengen; dat economische groei, technologische vernieuwing, mondiale solidariteit of moreel inzicht eindelijk een einde zullen maken aan onze crises.

Die ietwat platvloerse opvatting van een soort eeuwige zaligheid is het tweede aftreksel van een christelijk idee, volgens welk de geschiedenis gericht is op een doel, op de verlossing, het hemelse Jeruzalem. We hebben dat christelijke

idee geërfd en noemen het nu vooruitgang. Alles wordt onophoudelijk beter.

Bij dat recht op optimisme voegt zich de vermeende aanspraak op geluk. Veel mensen denken tegenwoordig dat ze er recht op hebben in veiligheid en welvaart te leven. Een historisch visioen van een goed leven verschrompelt tot een consumentenrecht. Ze leiden een leven met veiligheidsconcept en beschermingsvest, met garantie, recht op teruggave, kredietplan, consumentenbescherming, DIN-normen, toelatingsprocedures en certificatie. Elke teleurstelling kan in een bezwaar uitmonden, een klacht, een veroordeling.

Hoop als garantie, een betere toekomst als consumentenrecht?

Ja, geneuzel. Verbale troep, morele geruststelling. Maar dat willen de mensen horen. Ze betalen er flink voor. Psychologen en raadgevers schrijven ons voor om positief te denken en optimistisch te zijn, religies bieden ons een beschermend kader voor onze angsten en onze verlossing van de dood, businesscoaches en managementconsultants en meditatieapps doen met dat soort frasen hun voordeel. De mensen willen dat. Er bestaat een markt voor, dus bestaan er ook producten om in die behoefte te voorzien. (Er bestaat natuurlijk ook een markt voor ondergangsprefeten, maar die zou instorten als er geen grote optimistische verhalen zouden bestaan waarop die pessimisten zich kunnen uitleven.)

En zo sluiten mensen zich aaneen om niets te zien, zich geen zorgen te maken, de schreeuwlelijken niet te horen, er hun eigen feiten op na te houden. Telkens als uiteindelijk het positieve nieuws komt, de oplossing, het bevrijdende idee, de diepzinnige reflectie over de natuur van de mens of

de evolutie, de nieuwe technologie, weten we dat op het eind van het verhaal alle hoofdpersonen of althans alle belangrijke mensen ongedeed de eindstreep hebben gehaald. Sommigen van hen zijn gestruikeld en hadden het bijna niet gered, en één of twee (of miljoenen, als ze ver genoeg weg zijn) zijn inderdaad aan het noodlot ten prooi gevallen, maar voor de rest is de orde hersteld, kan het als vanouds verdergaan, Odysseus is weer thuis.

Als je deze uitleg voldoende vindt, kun je de rest van deze brief voor gezien houden, maar ik weet dat het niet zo is, anders was je dit gesprek niet begonnen. Ik was niet verbaasd dat je me aansprak. Vaak staat na een lezing van mij plotseling iemand van jouw leeftijd voor mijn neus, en bijna altijd is het dezelfde vraag, in verschillende varianten, alsof ik er een antwoord op heb, namelijk of er afgezien van de leugens nog hoop bestaat. Ik was alleen verrast toen ik je de volgende dag opnieuw zag en jij zei dat je voor nog meer vragen gekomen was. Ik geef toe dat ik niets kon inbrengen tegen je vriendelijke hardnekkigheid. Je hebt me naar de hoop gevraagd en je was niet tevreden met gemeenplaatsen en standaardantwoorden, en ik moest je een beter antwoord schuldig blijven, omdat ik naar mijn volgende afspraak moest.

Ik was je dankbaar voor je alertheid om tenminste je e-mailadres voor me op te schrijven, en sindsdien hebben je vragen me niet meer losgelaten. Ik heb nog geen antwoord voor je, maar ik heb me in beweging gezet en we kunnen samen een heel eind optrekken, als je wilt – zij het wel alleen schriftelijk.

Dus los van de retoriek, is hoop vandaag de dag nog mogelijk? Is het niet cynisch om van jezelf of van anderen te

vragen om oog in oog met de algehele ineenstorting nog een gelukkig gezicht te trekken en te leuteren over hoop? Is dat alles wat ons daarbij te binnen schiet?

Maar als je erop staat geen deel van de samenzwering van het niet-weten te zijn en vraagt hoe de volgende decennia eruit zullen zien, dan is het antwoord volgens de beste natuurwetenschappelijke modellen bepaald ontzuenderend. Je hebt volkomen gelijk dat je bang bent en bezorgd naar de toekomst kijkt.

Kort samengevat: we bevinden ons, de mensheid bevindt zich, in een drievoudige existentiële crisis, die uiteenvalt in talloze kleine, die vaak parallel lopen. De drie in elkaar grijpende raderen van die crisis zijn de opwarming van de aarde, de dramatische achteruitgang van de biodiversiteit en de gevolgen van digitalisering en kunstmatige intelligentie. Elk ervan heeft het potentieel een groot deel van het leven op onze planeet te vernietigen of althans ernstig te beschadigen of te verzwakken. Elk ervan heeft nu al catastrofale proporties en onvoorstelbare, onberekenbare consequenties.

Hier zijn ze, onze apocalyptische ruiters:

Een stijging van de temperatuur van drie graden (en alles wijst in die richting) zou een groot deel van de mensheid dwingen het eigen land te ontvluchten, rampzalige oorlogen om water en land veroorzaken, de kustlijnen op de wereld veranderen, oceaanstromingen en weersystemen overhoophalen, enorme regio's in steppen doen veranderen, immense hoeveelheden methaan doen vrijkomen en de mondiale economie én moderne staten doen ineenstorten, nog helemaal afgezien van de gevolgen voor natuurlijke organismen en hele ecosystemen, die zonder voldoende tijd om zich aan te

passen gedoemd zijn ten onder te gaan, terwijl talrijke soorten verdwijnen en voor diepe scheuren in het netwerk van het leven zorgen. Samen met de steeds meer voorkomende natuurrampen en extreme weersituaties zou dat op zichzelf al een soort Apocalyps zijn. (En natuurlijk zal de planeet daarna een nieuw evenwicht bereiken en zal het leven zich aanpassen – maar dat gaat voor ons veel te langzaam.)

Wat er met de veelsoortigheid van het leven op deze planeet gebeurt en hoe snel die ineenstorting zich voltrekt is niet minder ijzingwekkend. Niet alleen dat dagelijks honderden unieke organismen uitsterven nog voordat ze ooit door mensen zijn geïdentificeerd – de snelle verandering en verslechtering van biotopen leidt ertoe dat essentiële soorten waarvan hele ecosystemen afhankelijk zijn verdwijnen. In sommige regio's van Europa is door pesticiden en monoculturen 80 procent van de insecten verdwenen. De verwoestiging van hele landschappen en zeeregio's kan vaak niet of maar heel langzaam ongedaan worden gemaakt. Microplastics hebben intussen niet alleen de diepste bodem van de oceanen bereikt, maar zijn ook in menselijke hersenen en in moedermelk aangetroffen, en elke minuut verdwijnen er dertig voetbalvelden aan regenwoud en een miljoen ton Arctisch ijs (ja, je leest het goed: elke minuut).

Digitalisering en kunstmatige intelligentie zijn twee verschillende, maar wel samenhangende factoren. Beide bergen mogelijkheden en gevaren in zich die we nu nog helemaal niet kunnen overzien. Alleen al in de biologie reiken ze van therapieën die door Artificial Intelligence (AI) op persoonlijke genprofielen met speciaal ontworpen moleculen zijn toegesneden tot en met nieuwe biologische wapens. Maar ze hebben ook nog andere gevolgen, bijvoorbeeld het verlies

aan menselijke arbeid, waardoor westerse samenlevingen in de komende decennia getroffen zullen worden. Grote delen van onze samenleving en van onze politieke machtsverhoudingen zullen veranderen. Waar moeten mensen van leven? En wie zijn we eigenlijk in een volledig gedigitaliseerde wereld? Kunnen wij, blootgesteld als we worden aan permanente prikkels die onze aandacht opeisen, voorkomen dat we incompetente narcisten worden die in een wolk van gepersonaliseerd nieuws en algoritmisch vormgegeven gesprekken voor hun beeldschermen voor zich uit zitten te vegeteren? En hoe functioneert dan een democratie? Wie neemt dan nog de besluiten?

Hoe kunnen we werkelijkheid en fictie, systemen en mensen van elkaar onderscheiden, als AI steeds beter de verschillen weet te vervagen? Wanneer zal de kunstmatige intelligentie de menselijke overvleugelen en achter zich laten? Knutselen we aan onze eigen overbodigheid? Je kent misschien de ballade van de tovenaarsleerling van Goethe, waarvan ooit een Disney-film gemaakt is (liefdevol vervaardigd met de hand en begeleid door klassieke muziek). De meester is van huis en de tovenaarsleerling moet het huishouden doen, dus wekt hij de bezems en emmers en poetsdoeken tot leven. Ze doen het werk voor hem, maar weigeren toe te geven aan het terugtoveren en blijven water brengen en schrobben en alles overspoelen, tot de leerling in zijn ellende ('de geesten die ik opriep, raak ik niet meer kwijt!') om zijn meester moet roepen, die met één enkele toverspreuk alles weer in orde brengt. Ik heb de stellige indruk dat wij die tovenaarsleerling zijn. Maar er is geen meester die wij erbij kunnen roepen. Nietzsche zou zeggen: we hebben hem vermoord.